

моментами, методологія і прийоми конкретизації поняття права, реалізація волі в ієрархічній системі прав, трактування держави як істини і мети всього об'єктивно-духовного розвитку й т.п. - усі ці положення несуть досить істотне політично значиме навантаження у всій гегелівській філософії права.

Обґрунтування конкретних, історично прогресивних, політико-правових поглядів супроводжується в «Філософії права» формуванням антиліберальних теоретичних конструкцій і моделей гегелівської політичної діалектики і завершується апологією держави, зведеного на вершину ієрархічного суспільно-політичного життя. Тим самим Гегель філософськи виправдовував і зміцнював і без того широко розповсюджену марновірну віру в державу та її непогіршність.

Джерела та література:

1. Гегель Г.В.Ф. Философия права. – М.: Мысль, 1990.
2. Гегель Г.В.Ф. Энциклопедия философских наук: В 3 т. — М.: Мысль, 1974. – Т. 3.
3. Дворцов А.Т. Гегель. – М. - Наука, - 1972.
4. Нерсисянц В.С. Гегелевская философия права. М. - 1983.
5. Шинкарук В.И. О месте права в формировании человеческого духа в философии Гегеля // VI международный гегелевский философский конгресс. М. - 1968. - С. 19.

Тамара Кушерець

**ПОКОЛІННЯ ЯК СУБ'ЄКТ ІСТОРІЇ
В ФІЛОСОФІЇ ХОСЕ ОРТЕГИ-І-ГАССЕТА**

Аналіз людської суб'єктивності завжди має місце в історії філософії, але в певні моменти розвитку суспільства, які називаються „кризовими”, інтерес до всього комплексу пов'язаних з нею проблем загострюється. Відбувається це тому, що в такі періоди кожній людині доводиться самостійно визначати свою позицію перед обличчям різних суспільних процесів, тобто робити вибір. У такі періоди збільшується попит на філософські вчення, орієнтовані на проблеми існування в світі людини як індивіда. Саме таким для нашого часу є вчення іспанського філософа Х.Ортеги-і-Гассета, світобачення й світовідчуття якого є, за висловом В.Табачковського, надто особистісним, надто іспанським й водночас надто загальнолюдським, а його творча спадщина особливо близька світоглядній ментальності українства. (Див. 8, с. 4-14).

Ортега-і-Гассет найбільш послідовно розвивав тему суб'єкта історії в полеміці з філософією Нового часу. При цьому він не заперечував доцільність використання цього терміну, а навпаки, збагатив його новим змістом, пов'язаним з основними засадами „філософії життя”. У його праці „Тема нашого часу” дві тенденції, що вступають у конфлікт у європейській філософії історії – колективістська та індивідуалістична - визнаються однаково хибними. Для першої основою історичного процесу є дії „дифузних множин”, для другої - історичними діючими особами є виключно індивіди. „Активний, творчий характер особистості є дуже очевидним для того, щоб ми могли прийняти колективістський образ історії. Маса є сприйнятливим, вони обмежуються підтримкою або опором людям, наділим особистим життям та ініціативою. Але, з іншого боку, одинокий індивід є абстракцією. Історичне життя – це співіснування. Життя видатної індивідуальності полягає якраз у всеохоплюючому впливові на маси. „Героїв” неможливо відділити від мас” (7, с.4).

Рушійною силою, що призводить до історичної трансценденції, є зміни у світосприйнятті, яке пов'язане зі змінами у світогляді не окремих однаків, а цілого покоління. Вводячи поняття покоління, іспанський філософ вирішує конфлікт між колективістським та індивідуалістичним підходами. „Покоління, -

пише він, - це не жменька одинаків і не просто маса: це ніби нове цілісне соціальне тіло, що має і свою вибрану меншість, і свій натовп, закинута на орбіту існування з певною життєвою траєкторією. Покоління, динамічний компроміс між масою та індивідом, є найважливішим історичним поняттям і є, так би мовити, тією траєкторією, по якій рухається історія” (7, с.5).

Ортега-і-Гассет розуміє, що покоління не є соціально однорідним утворенням. В його межах можуть знаходитися індивіди, що дотримуються найрізноманітніших установок і навіть відчувають себе антагоністами, будучи представниками різних класів. Але за усіма цими розбіжностями, за усіма „за” і „проти” легко можна розгледіти спільні ознаки, оскільки і ті, й інші є людьми „свого часу”, тому у них більше подібного, ніж відмінного. Так, реакціонер і революціонер XIX століття набагато ближчі один до одного, ніж до будь-кого з представників XX століття.

На думку іспанського філософа, ніщо так яскраво не свідчить про народ і кожну епоху в його історії, як стан зв'язків між масою та провідною меншиною. „Громадська діяльність – політична, інтелектуальна чи виховна - має, як говорить сама назва, такий характер, що окремий індивід, хоч би який геніальний, не годен здійснювати її ефективно. Громадський вплив або, якщо віддати перевагу іншій назві, соціальний вплив має свої витoki в енергіях, дуже відмінних від тих, що діють у приватному впливові, який кожен може справляти на ближнього. Окрема людина є соціально дієвою не своїми індивідуальними якостями, а соціальною енергією, яку заклала в ній маса. Її особисті таланти є лиш мотивом, нагодою або приводом для того, щоб сконденсувати соціальний динамізм” (4, с. 169).

Для автора „Теми нашого часу” не конфлікти з приводу перерозподілу матеріальних ресурсів, не боротьба за владу, а діяльність по відтворенню/перетворенню культурної спадщини виступає інтегруючою силою в межах покоління. „Для кожного покоління життя є роботою у двох вимірах: в одному воно отримує пережите іншими поколіннями – ідеї, оцінки інститути тощо; в другому – віддається спонтанному потокові власного життя” (7, с. 6). Звичайно, що ставлення до власного і до отримуваного не може бути однаковим. Створене іншими у своєму завершеному вигляді постає як священне, здається нерукотворним і вважається самою реальністю. Навпаки, спонтанне світовідчуття, те, що мислиться і відчувається самими людьми, ніколи не видається їм завершеним, застиглим, ніби деякий предмет.

Дух кожного покоління Ортега-і-Гассет ставить у пряму залежність від співвідношення між відтворенням отриманого у спадок та створенням нового в культурі. Він виділяє два типи епох: кумулятивні та епохи заперечення або полеміки. У першому випадку молодь солідарна з літніми людьми та підкоряється їм у всіх сферах суспільного життя. У другому, оскільки мова йде не про збереження та накопичення, а про заперечення та заміну, старші люди замінюються молодими. „Це часи юних, епохи оновлення та креативної войовничості” (7, с. 6). Цю ж саму думку трохи пізніше висловлює К.Мангейм: „Особлива функція молоді полягає в тому, що вона – оживлюючий посередник, свого роду резерв, що виступає на передній план, коли таке оживлення стає необхідним для пристосування до швидкоплинних або якісно нових обставин” (3, с. 444).

Розмірковуючи про історію в рамках „філософії життя”, іспанський філософ не міг не виявити певних великих ритмів історії – зміни епох старіння та епох літніх людей. Проте свою модель метаісторії він не розглядає як абсолютну, бо вважає, що, окрім виділених ним по відношенню до поколінь ритмів, мають місце й інші, наприклад, виділені за статтю. Так деякі незрозумілі інститути, звичаї, ідеї, міфи несподівано отримують своє пояснення, коли припустити, що деякі епохи формувалися та були керовані жінками. Деякий натуралізм основної філософської категорії, а саме категорії життя, переноситься мислителем і на характеристики покоління, яке підпорядковується певним законам. „Життя – це серія фактів, керованих законом. Коли ми саджаємо в землю насіння якогось дерева, то передбачаємо і весь нормальний процес його існування. ... Ми знаємо,

що із насіння черешні не виросте крона тополі” (7, с. 9). Кожен шабель в історії будь-якого народу є підготовчим по відношенню до наступного, але жорсткої залежності від минулого або трансцедентного тут не спостерігається. Людське життя розглядається як процес внутрішнього розвитку, і тому найважливіші події не приходять до нього іззовні, не „валяться на суб'єкта” – індивіда або народ, а виростають з нього, „як квітка або плід із насіння”.

Над кожним поколінням, на думку Ортеги-і-Гассета, тяжіє суворий імператив: перетворити навколишній світ у відповідності з характером своєї спонтанності. Це своєрідна історична місія або покликання, за здійснення якого кожне покоління несе відповідальність. Єдиним прийнятним моральним імперативом філософ вважає висловлений двадцять шість століть тому Піндаром: „Стань тим, чим ти є”. Для глухих до власного покликання, для своєрідних дезертирів існує покарання – життя у вічному розладі з самим собою, відчуття життєвого краху.

Мислення в європейській філософській традиції визнавалось основною характеристикою суб'єкта. Представник філософії життя не заперечує повністю цього факту і вважає, що думка є найрухомішим здобутком людини, тому вона легко піддається впливу навіть незначних змін життєвих почуттів. Звідси він робить висновок, що перший найнепомітніший відбиток нового часу проявляється саме в мисленні. Тому нові історичні тенденції, які перебувають у стані свого зародження і є дуже слабкими, будуть поміченими людьми із споглядальним, а не активним темпераментом. Для того, щоб модифікація в історичному лоні дійшла до рівня мас, вона повинна спочатку вплинути на вибрану меншість. „Від сьогоднішньої думки залежить життя на площах завтра”, - заявляє філософ.

Політика, на його думку, є однією із другорядних функцій історичного життя – в тому смислі, що вона є простим наслідком усіх інших. Тут Ортега-і-Гассет навіть визнає правильність деяких мотивів марксистської теорії, в цілому не сприймаючи її. „Коли стан духу починає заявляти про себе в політичних рухах, він уже повинен був пройти по усіх інших функціях історичного організму. Політика є взаємним тяжінням одних мас до інших” (7, с. 11).

Проте автор „Теми нашого часу” лише частково пов'язує життя людини з розумовою активністю і вказує на недопустимість перебільшення ролі інтелекту в історії. Він вважав, що представники європейського раціоналізму за усіма відмінностями, що існують між людьми, припустили існування абстрактного суб'єкта, спільного для європейця і китайця, сучасника Перикла та наближеного до двору Людовика XIV. „Цю спільну основу, позбавлену варіацій та індивідуальних особливостей, Декарт назвав „розумом”, а Кант – „раціональною істотою” (7, с. 13).

З точки зору раціоналізму, історія з усіма її нескінченними перипетіями позбавлена смислу і є, власне кажучи, історією перешкод розуму на шляху його самовиявлення. Раціоналізм є антиісторичним, бо в системі Декарта, батька сучасного раціоналізму, у історії немає власного місця. Картезіанська людина, будучи інтелектуально довершеною, є глухою і сліпою до усього, не пов'язаного з розумом. Ні минуле, ні майбутнє не мають для неї жодного значення. Завдання чистого інтелекту полягає у конструюванні майбутнього як остаточного соціального порядку. Як доповнення (додаток) до політики раціоналізм є „революціонізм”. Філософ вважає, що перш ніж бути справедливим, суспільство має бути здоровим. „Отже, раніше за етику і право, з їхніми схемами про те, що має бути, повинен говорити здоровий глузд з його інтуїцією, того що є” (4, с. 178). Революціонером, на думку Ортеги-і-Гассета, людина є у тій мірі, в якій вона нездатна відчувати історію, сприймати і в минулому, і в теперішньому дії іншого розуму – розуму життєвого, а не чистого. Одним із завдань життєвого розуму є створення для людини системи особистих переконань, істинних для її інтерпретації світу. Від цих ідей або переконань будуть залежати в майбутньому і рішення індивіда, і його поведінка, і життя в цілому.

Міркування є лише частиною життя людини, так само як і бажання (воління). Акт

волі, за висловом філософа, „вистрілює із самого центра суб'єкта. Це енергійна еманация, імпульс, що піднімається із органічних глибин. Бажати, у строгому смислі слова, - означає бажати зробити щось. Любов до чогось, прости бажання чогось, звичайно входить до підготовки вольового акта, але не тотожне йому. Власне ми бажаємо тоді, коли окрім бажання, щоб речі залишалися такими як є, вирішуємо реалізувати наше бажання, виконати ефективні дії, котрі б перетворили дійсність” (7, с.18).

Іспанський мислитель „темою свого часу” називає надання розуму життєвої сили, в біологічній локалізації розуму, підпорядкованості його спонтанному. Не потрібно заперечувати розум, треба лише стимулювати його у претензії на верховну владу. Місію нового покоління він вбачає саме у тому, щоб перевернути співвідношення між розумом і спонтанністю, між культурою та життям (духовністю та життєвістю), бо „немає культури без життя, немає духовності без життєвості” (7, с. 21)

Ортега-філософ активно виступав проти „культуралізму”, тобто проти бачення культури як системи ідей, що існують поза людиною. Культура виростає із життєвих коренів суб'єкта і на момент творення є спонтанністю, „суб'єктивністю”. Та з часом наука, мораль, мистецтво, релігійні вірування, юридичні норми відриваються від суб'єкта і здобувають власне існування, значення, престиж, авторитет. Ортега-і-Гассет вважає, що настає момент, коли саме всепороджуюче життя вклоняється своєму творінню, підкоряється та служить йому. Об'єктивована культура постає перед суб'єктивністю як об'єкт, як те, що протистоїть суб'єкту як його закон. Але таке протистояння життю, ця дистанція по відношенню до людини повинна утримуватися у деяких межах. „Культура є живою, поки вона отримує прилив життя від суб'єктів. Коли він припиняється, культура віддаляється і неодмінно засихає, стаючи священнодійством. У культури є і свій час народження, і час священства; час ліричний і час початку окостеніння, час завершення. В епохи реформ, на зразок нашої, потрібно відмовити в довірі до завершенної культури та сприяти культурі, що народжується” (7, с. 25) Мова йде про європейську культуру, бо мислення східної людини ніколи не відривалось від суб'єкта. Існування за традицією відрізняється від існуючого від імені культури. Днем народження Європи іспанський мислитель називає той час, коли Сократ на афінській площі відкрив розум.

Як бачимо, Ортега-і-Гассет не пропонує втечу від дійсності. Він закликає сучасне покоління як суб'єкта до творення нової культури. Паростки нового світосприйняття він помічає на прикладах молодіжного мистецтва, що отримало назву спортивного або святкового відчуття життя. У ХІХ ст. обожнювалась праця, бо так званий „культурний прогресизм” оцінював діяльність людини з точки зору її результатів – обов'язок перед культурою зобов'язував людоство до виконання певних дій. Зусилля для їх здійснення мали характер обов'язку. У ХХ ст. „праці протистоїть інший тип зусиль, що не породжується примусом, а є вільним, щедрим імпульсом життєвих можливостей – це спорт” (7, с. 43). Життя має створювати свої блискучі творіння ніби граючись, не надаючи їм великого значення. Для творчості нових малярів, вказує філософ, „мистецтво є нагальною проблемою, а не готовою відповіддю, суттєвим змаганням, а не пасивною розкриткою. ... Тільки такі люди можуть зацікавитись тим, що є більш ніж мистецтвом, - рухом до нього, наполегливим вправлінням, жагою експериментування, примірянням” (6, с. 306).

Ортега ствержував залученість людини до її світу, більше того нерозривність людини та її світу. Свій задум він висловив у формулі „Я є Я і мої обставини”. Під останніми іспанський філософ розумів як природне, географічне оточення, так і культурне, соціальне. Людина поставала представником конкретно-історичного світу, від якого значною мірою залежав її світогляд. Але ця обставина не означала уніфікацію поглядів представників одного покоління. Ортега відстоює світоглядний плюралізм, тобто необхідність самостійного осмислення світу кожною людиною з позиції власної перспективи та визнає право кожного на власну істину про світ.

Іспанський філософ одним із перших вказав на факт виникнення „масової” свідомості в європейському житті, заявивши, що на авансцену сучасної історії вийшов носій цієї свідомості, що нав'язав суспільству свої смаки, силою утвердивши своє право „не бути правим”. Під масою він розумів не деякий клас, а „радіше рід людини, який нині можна знайти серед усіх соціальних класів” (5, с. 80), і пов'язаний з тенденцією направляти процес цивілізації, не знаючи або ігноруючи принципи її розвитку. Представник масової свідомості – це людина, що позбавлена інтересу до інтерпретації Універсума як цілого, а тому така, що живе без власного „життєвого проекту” та відчуває задоволення від ідентифікації з іншими. В праці „Повстання мас” проявилася різка реакція Ортеги на виникнення „масової культури” та „масової свідомості”, що передбачають відмову людини від осмислення світу і законів свого життя в ньому. В масі людина починає жити міфами, а значить, без істин.

Мислитель розглядав це як типовий симптом, що виникає в історії завжди, коли відбувається „повстання мас”, та наступний апофеоз колективності. „Так, коли в якійсь нації маса відмовляється бути масою, тобто йти за провідною меншиною, нація руйнується, суспільство роздрібнюється і настає соціальний хаос, історична безхребетність” (4, с. 172). Ситуація виявиться безвихідною, коли маса, знехтуючи свою „біологічну” місію – йти за кращими, не сприйме й не прислухатиметься до опії кращих, і в колективному середовищі запанують інші опії маси - завжди неадекватні, недоцільні та наївні. Більшовизм і фашизм – „це типові рухи маси, керовані, як і усі подібні рухи, людьми пересічними, несвоєчасними, без доброї пам'яті, „без історичного сумління” (5, с. 70). „Коли тріумфують маси, тріумфує насильство”, - робить висновок філософ (5, с. 86).

Ортега вважає, що не варто сперечатися, повинна чи не повинна аристократія (еліта) втручатися в утворення суспільства. Він вважає, що це питання вже вирішено з першого дня історії людства: суспільство без аристократії, без добірної меншини не є суспільством. „...Не примус і не користь об'єднали людей в тривкі угруповання, а сила привабливості, якою автоматично користується серед нашої відміни найдосконаліший індивід”. Таким є, на думку філософа, елементарний творчий механізм будь-якого суспільства – взірцевість небагатьох поєднується в податливості багатьох інших. У результаті взірець набуває поширення, і нижчі вдосконалюються в розумінні кращих. „Таким чином, ми можемо визначити суспільство в останній інстанції як динамічну духовну єдність, яку утворюють взірець та його послідовники. Це означає, що суспільство самою своєю природою є апаратом удосконалення” (4, с. 180-182).

Філософське вчення Ортеги пронизане установкою на те, що життя вимагає від людини постійних його інтерпретацій. Тим самим мислитель намагався орієнтувати людину на необхідність визначати свою позицію в світі власними внутрішніми установками, а не заданістю з боку оточення. Кожен повинен продертися крізь нашарування смислів, котрі соціум наклав на те чи інше явище світу, та, виконавши цю складну роботу, зустрітися з ним в його первинності та самостійно його осмислити. В такій формі він поставив питання про особистісну позицію, а значить, про відповідальність людини.

Отже, іспанський філософ здійснює реконструкцію класичного поняття суб'єкта історії, виходячи з методологічних засад „філософії життя”. Він рішуче заперечує зведення основних характеристик суб'єкта до „чистого розуму”, як це мало місце в класичній раціоналістичній філософії. Виходячи з базової для розуміння світобудови, природи та історії категорії „життя”, Ортега наділяє суб'єкта волею, а також „життєвим розумом”, з характерними для нього завданнями створення особистих переконань та інтерпретацій світу. Покоління, що є „основним історичним поняттям” у філософії іспанського мислителя, має і свою внутрішню структуру, і свою внутрішню динаміку. Найважливішим вкладом Ортеги-і-Гассета у розвиток категорії суб'єкта історії є, врешті-решт, встановлення зв'язку суспільного розвитку з соціокультурною ситуацією, в якій існує та діє

людина. Це, в свою чергу, стало важливим етапом у переосмисленні основ субстанціонального мислення, в рамках якого формувалося класичне уявлення про суб'єкта історії.

Джерела та література:

1. Гайденко П.П. Хосе Ортега-и-Гассет и его „Восстание масс” / Вопросы философии, 1989, № 4
2. Зыкова А.Б. Хосе Ортега-и-Гассет: поиски новой философии / Ортега-и-Гассет Х. Что такое философия? – М.: Наука, 1991. - С. 353-383.
3. Манхейм К. Диагноз нашего времени. – М.: Изд-во Юрист, 1994.
4. Ортега-и-Гассет Х. Безхребетна Іспанія / Ортега-і-Гассет Х. Вибрані твори. – К.: Основи, 1994. – С. 140-196.
5. Ортега-и-Гассет Х. Бунт мас / Ортега-і-Гассет Х. Вибрані твори. – К.: Основи, 1994. – С.15-139.
6. Ортега-и-Гассет Х. Мистецтво в теперішньому і майбутньому / Ортега-і-Гассет Х. Вибрані твори. – К.: Основи, 1994. – С. 306-315.
7. Ортега-и-Гассет Х. Тема нашего времени / Ортега-и-Гассет Х. Что такое философия? – М.: Наука, 1991. – С. 3-51.
8. Табачковський В. „Стань тим, чим ти є” / Ортега-і-Гассет Х. Вибрані твори. – К.: Основи, 1994. С. 4-14.

